

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ. νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΗΣ ΚΑΙ ΝΟΗΤΗΣ ΠΕΙΡΑΣ

Υ Π Ο

JOSEF. GREINER *)

Ὁ Heinrich Rickert, ὁ γερμανὸς φιλόσοφος ποὺ πέθανε προπερὺναι καὶ ποὺ μὲ τὴν πραγματεία τούτη θέλομε νὰ τιμήσωμε τὴ μνήμη του, ἐρεύνησε πολὺ βαθειά, σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ πραγματείες, τὸ πρόβλημα τῆς οἰκοδόμησις τοῦ mundus sensibilis καὶ τοῦ mundus intelligibilis καὶ σὲ μιὰ ἰδιαίτερη ἀνάλυση ἐξεχώρισε τὴ σύσταση τῶν αἰσθητῶν καὶ νοητῶν ἀντικειμένων. Σὲ ὅσα θὰ εἰποῦμε παρὰ κάτω θὰ πιασθοῦμε ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις αὐτὲς τοῦ Rickert, γιὰ νὰ συζητήσωμε τὰ ἴδια προβλήματα, χωρὶς ὅμως νὰ δεχθοῦμε στήν ὁλότητά της τὴ θεωρία τοῦ Rickert. Ξεκινῶντας ἀπὸ τὴν ἴδια βασικὴ τοποθέτηση τῶν προβλημάτων, θὰ φθάσωμε σὲ ἄλλα ἀποτελέσματα. Ὁ χωρισμὸς αἰσθητῆς καὶ νοητῆς σφαίρας μέσα στὸν κόσμον τῆς πείρας, ποὺ εἶναι σὲ μᾶς προσιτὴ, μᾶς φαίνεται ἀπὸ τώρα κι' ὅλας σπουδαῖος, γιὰ τὸ ἔχομε μὲ τὸν Rickert τὴ γνώμη, ὅτι τὴ δυαδικότητα τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν παρακολουθήσῃ κανεὶς ὡς τὴν ὕλη, ἂν καὶ ἡ ὕλη τοῦ κόσμου, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν βγαίνει ποτε ἀπὸ τὴν ὑπερβατικότητά της. Ἔχομε πάντα νὰ κάμωμε μονάχα μὲ μιὰ ὕλη ποὺ εἶναι κάπως διαμορφωμένη. Ἐχει ὅμως οὐσιαστικὴ διαφορὰ τὸ πρᾶγμα, ἂν πρόκειται γιὰ τὴν οἰκοδόμησις αἰσθητῶν ἢ νοητῶν ἀντικειμένων. Ἡ διαφορὰ τούτη προκύπτει ὄχι ἀπὸ τὴ μορφή,

*) Τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» ἀναφέρει μὲ βαθειὰ λύπη τὸ θάνατον τοῦ δοκίμου συνεργάτου του Josef Greiner. Ὁ Josef Greiner ἦταν ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους ποὺ ζοῦν χωρὶς κανένα θόρυβον, βυθισμένοι μέσα στὴ γαλήνη της σκέψης καὶ τῆς ὁμορφιάς της. Δὲν εἶχε καμμιά δημόσια θέση καὶ ἦταν ἕνας πιστὸς τοῦ Stefan George.

πὸ εἶναι πάντα νοητῆ, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀντικειμένων, πὸ μᾶς ὑποδηλώνει τὴν θεμελιακὴν ἑτερότητα τῆς αἰσθητῆς καὶ τῆς νοητῆς ὕλης. Γὴν οἰσθητὴ ὕλη, πὸ μποροῦμε νὰ τὴν χαρακτηρίσωμε ὡς ὑπόβαθρον ὄλων τῶν αἰσθητῶν παραστάσεων, εἶναι δυνατόν νὰ τὴν θεωρήσωμε ὡς κάτι πὸ εἶναι «ἐλεύθερον ἀπὸ ἀξία καὶ νόημα», ἀντίθετα πρὸς τὴν ὕλην πὸ δὲν ἔχει ἔκτασιν, τὴν νοητῆ, ἢ ὁποῖα εἶναι στὴν οὐσία τῆς γεμάτης ἀξίας, ἀξιόλογη. Σ' αὐτὴν τὴν οὐσιαστικὴν διαφορὰ τῆς ὕλης, πρέπει ν' ἀποδώσωμε τὸ γεγονός, ὅτι διαφέρει πολὺ ἢ ἀρθρωσὴ τῆς αἰσθητῆς ἀπὸ τὴν νοητὴν πείρα καὶ ὅτι ἡ σχέση μορφῆς καὶ ὕλης στὰ νοητὰ ἀντικείμενα δὲν διαμορφώνεται ἀνάλογα, ἀλλὰ ἀντίθετα μὲ τὴν σχέση μορφῆς καὶ ὕλης στὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα.

Γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν σχέση μορφῆς καὶ ὕλης τῶν ἀντικειμένων, πὸ ἀνάγονται στὴν αἰσθητὴ ὕλη, ὁ Rickert ἀναφέρεται εἰδικὰ στὴν σχέση τοῦ πράγματος μὲ τὴν ιδιότητά του. Τὸ περιεχόμενον τοῦ πράγματος, δηλαδὴ ἐκεῖνο πὸ ἀποτελεῖ τὴν αἰσθητὴν τὴν ὕλη, εἶναι γιὰ τὸν Rickert ὄλωσδιόλου μέσα στὴν ιδιότητά του. Τὸ «πρᾶγμα» τὸ ἴδιο ὅμως εἶναι μορφή, τὸ θεμελιώνει ἢ κατηγορία τῆς πραγματικότητος. Εἶναι ἐκεῖνο πὸ συνενώνει τὴν ιδιότητες σὲ μιὰ ἐνότητα καὶ τὴν κάνει στοιχεῖα ὕλικὰ πὸ ἔχουν ἓνα δεσμὸ ἀναμεταξύ των. Ὁ Rickert λέει ὅτι μὲ τὴν ὁλότητα τῶν ιδιοτήτων ἐξαντλεῖται τὸ περιεχόμενον εἰς τὸ πρᾶγμα. Σ' αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ προσέξωμε δύο πράγματα.

Ἡ αἰσθητὴ ὕλη τοῦ πράγματος «περιβλημένη μὲ κύρος» ἀπὸ τὴν μορφή, μᾶς παρουσιάζεται ὡς ὁλότητα τῶν ιδιοτήτων τοῦ πράγματος. Αὐτὴν τὴν ὀνομάζωμε περιεχόμενον τοῦ πράγματος. Ὅμως ἡ αἰσθητὴ ὕλη μένει ὡς ὑπόβαθρον πέρα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ πράγματος. Ἄν καὶ εἶναι ἀπὸ τὴν μορφή «περιβλημένη μὲ κύρος» (ὁ ὅρος αὐτὸς τοῦ Lask εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐστοχος), ὅμως δὲν ἐξαναγκάζεται νὰ μῆ καθαυτὸ στὴν μορφή. Ἀντιλαμβανόμεστε πάντα μονάχα τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενον πὸ ταιριάζει σὲ τούτη τὴν συγκεκριμένη μορφή. Τὸ περιεχόμενον εἶναι οὐσιαστικὰ ὀρισμένο μὲ τὴν μορφή. Ἡ καθαυτὸ ὕλη ὅμως μᾶς ξεφεύγει, μόλις πᾶμε νὰ τὴν συλλάβωμε, καὶ μένει ἐπίμονα πέρα ἀπὸ τὴν σφαιρὰ τῆς πείρας (Transcendenz). Ἡ «διαφυγή» καὶ ἡ «ὀπισθοχώρησις» τῆς ὕλης μπροστὰ σὲ κάθε μορφή,

ποῦ πάντα τῆς εἶναι κάτι ἔξωτερικὸ καὶ δὲν μπορεῖ σι' ἀλήθεια νὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν ὕλη, μᾶς φαίνεται ὡς τὸ οὐσιαστικὸ γνῶρισμα τῆς αἰσθητῆς ὕλης γενικὰ, πράγμα ποῦ στὴν ἀρχαία κι' ὅλας φιλοσοφία τῆς ἔδωκε τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ «μὴ ὄντος». Γιὰ τὴ μελέτη μας τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχει σημασίαν καὶ θὰ πρέπει νὰ ξανααναγυρίσωμε ἔπειτα σ' αὐτό.

Ἐχτὸς αὐτοῦ ὅταν εἶναι νὰ καθορίσωμε τὴ σχέση τοῦ πράγματος καὶ τῆς ἰδιότητος πρέπει ἀκόμα νὰ λάβωμε ὑπ' ὄψει μας, ὅτι ἡ σχέση τούτη δὲν εἶναι στατική, ἀλλὰ ὅτι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀκατάπαυστη ἀναθεώρηση καὶ ἔρευνα καὶ ὅτι πράγματι κρύβει μέσα της ἓνα ἀτέλειωτο πρόβλημα. Γιατὶ τὸ εἶναι τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων τὸ γνωρίζομε, ἔφ' ὅσον πρέπει τοῦτα νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὑπάρχοντα μέσα στὸ χῶρον καὶ χρόνον, μόνον στὴ μορφὴ τοῦ γίνεσθαι.

Καθὼς προσπαθοῦμε νὰ σταματήσωμε τὴ ροὴ τούτη τοῦ ἀκατάπαυστου γίνεσθαι μὲ τὴν κατηγορικὴ μεταμόρφωση, ἀποχτοῦμε βέβαια ἐννοιολογικὰ ὠρισμένα μορφώματα ἢ «πράγματα», ἀπὸ τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ πιαθοῦμε. Ὅμως μ' αὐτὸ δὲν εἴμαστε σὲ θέσιν, νὰ κρατήσωμε τὸ ποτάμι τοῦ ἴδιου τοῦ γίνεσθαι, καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ἐμποδίσωμε τὰ «πράγματα» ἀπὸ τὸ ν' ἀλλάζουν ὄλοένα, νὰ ἀλλάζουν τίς ἰδιότητές των. Ἡ σχέση πράγματος καὶ ἰδιότητος δὲν εἶναι σὲ καμμιά στιγμὴ σταθερὴ. Πραγματικὰ δὲν γνωρίζομε ποτὲ τὴν «ὀλότητα» τῶν ἰδιοτήτων ἑνὸς πράγματος, καὶ δὲν μποροῦμε σὲ καμμιά χρονικὴ στιγμὴ νὰ ἔχωμε τὴν «ὀλότητα» τῶν ἰδιοτήτων πλήρως τὴν μιὰ κοντὰ στὴν ἄλλη. Βέβαια μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε γενικὲς ἐννοιες καὶ περίπου νὰ ὀρίσωμε, τί ἀνήκει «οὐσιαστικῶς» στὴν ἐννοια π.χ. ἑνὸς δένδρου. Ὅμως μ' αὐτὸ ἔχομε κι' ὅλας ὑπερπηδήσῃ τὸ γίνεσθαι ποῦ διαρρέει μέσα στὸ χῶρον καὶ χρόνον καὶ ἔχομε δημιουργήσῃ ἓνα κλειστὸ λογικὸ ἐπιστέγασμα, ποῦ δὲν «συμβαδίζει» πιά μὲ τὸ πραγματικὸ γίνεσθαι. Ὁ Ἐγελος λέγει κάπου στὴν «φαινομενολογία τοῦ πνεύματος», ὅπου μιλάει γιὰ τὴν αἰσθητὴ βεβαιότητα, ὅτι σὲ κείνους, ποῦ ἰσχυρίζονται τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς πραγματικότητος τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, πρέπει νὰ εἰπωθῇ «ὅτι πρέπει νὰ σταλοῦνε πίσω στὸ κατώτατο σχολεῖο τῆς σοφίας, δηλαδὴ στὰ ἀρχαία ἔλευσίνα μυστήρια τῆς Δήμητρας καὶ τοῦ Βάκχου καὶ νὰ μάθουν

πρῶτα τὸ μυστικὸ πῶς τρῶνε τὸ ψωμὶ καὶ πῶς πίνουν τὸ κρασί. Γιατὶ ὁ μυημένος στὰ μυστήρια αὐτὰ δὲν φθάνει μόνον σὲ ἀμφιβολία γιὰ τὸ εἶναι τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀπόγνωση γιὰ τοῦτο τὸ εἶναι, καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος πραγματώνει ὁ ἴδιος μέσα σ' αὐτὰ τὰ πράγματα τὴν μηδαμηνότητά των, ἀπὸ τὸ ἄλλο πάλι βλέπει τὰ ἴδια νὰ τὴν πραγματώνουν». Κι' ὄχι χωρὶς πνεῦμα, οὔτε ὁμως χωρὶς βαθὺ στοχασμὸ προχωρεῖ ὁ Ἔγγελος. «Οὔτε τὰ ζῶα δὲν ἔχουν ἀποκλεισθεῖ ἀπὸ τὴ σοφία τούτη, ἀλλὰ φαίνονται τουναντίον βαθύτατα μυημένα σ' αὐτήν· γιατί δὲν σταματοῦν μπροστὰ στὰ αἰσθητὰ πράγματα, ἀλλὰ, ὄντας σὲ ἀπόγνωση γιὰ τὴν πραγματικότητά των καὶ ὄντας σὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα γιὰ τὴν μηδαμινότητά των, ἀπλώνουν χωρὶς ἄλλο καὶ τὰ καταβροχθίζουν. Καὶ ὅλη ἡ φύση γιορτάζει, ὅπως αὐτὰ, τὰ φανερὰ τοῦτα μυστήρια, ποὺ διδάσκουν, τί εἶναι ἡ ἀλήθεια τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων».

Ἡ σχέση λοιπὸν πράγματος καὶ ιδιότητος ἐπιδέχεται μιὰ ἐξαιρετικὴ μεταβλητότητα, καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ πρέπει νὰ σκεφθοῦμε, ὅτι πρᾶγμα καὶ ιδιότητα σχετίζονται ἀναμεταξύ των σὲ τρόπο ὥστε ὁρισμένες ιδιότητες ἑνὸς πράγματος εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν αὐτὲς οἱ ἴδιες πάλι ὡς «πρᾶγμα». Σ' αὐτὸ πάλι ἀποδίδομε εἰδικὲς ιδιότητες. Βέβαια διατηρεῖται πάντα ἡ «πραγματικότητα» ὡς κατηγορία, ἡ ὁποία ἀλλάζει νὰ ποῦμε ἔτσι ιδιοκτητή καὶ τὴν διαρθρωτικὴ τῆς σχέσης μ' ἐκεῖνο ποὺ τὸ ὀνομάζομε ιδιότητα. Ὅμως σ' ὅλο τοῦτο γίνεται φανερό, πόσο ἀβέβαια εἶναι ἡ «ιδιοκτησία», ποὺ τῆς γινόμαστε κύριοι μὲ τὴν σχέση πρᾶγματος καὶ ιδιότητος.

Ἀνάλογα μὲ τὴν σχέση πρᾶγματος καὶ ιδιότητος, ὅπου ἡ πραγματικότητα ἀποτελεῖ τὴν κατηγορικὴ μορφή καὶ οἱ ιδιότητες τὸ περιεχόμενον τοῦ πράγματος, προσπαθεῖ ὁ Rickert νὰ κάμῃ τὴν οἰκοδόμησιν νοητῶν ἀντικειμένων. Μέσα στὴ μορφή ἑνὸς νοητοῦ ἀντικειμένου ὁ Rickert βλέπει ἐκεῖνο ποὺ κυρίως κάνει τὸ ἀντικείμενον νοητό. Ἀντίθετα τὸ περιεχόμενον του συντίθεται ἀκόμα ἀπὸ στοιχεῖα ἀδιαφοροποίητα ἀξιολογικά, ἀπὸ στοιχεῖα νοηματικά, τὰ ὁποῖα ἀποχτοῦν εἰδικὴ σημασία καὶ ἀξία, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ περικλείνονται ἀπὸ μιὰ νοητὴ μορφή. Ἐνα ποίημα π. χ. κατὰ τὸ περιεχόμενον του συντίθεται ἀπὸ στοιχεῖα νοηματικά, τὰ ὁποῖα ὁμως μὲ τὴν ἀξιολογικὴ μορφή

τοῦ ὠραίου, πού τὰ περικλείει, μπαίνουν στὴν αἰσθητικὴ σφαιρα. Στὴν διατριβή του πού ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ περιοδικὸ «Λόγος» καὶ ἔχει τὸν τίτλο «ἡ γνώση τοῦ νοητοῦ κόσμου» ὁ Rickert πραγματεύθηκε τὸ πρόβλημα τοῦτο μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μορφῆς· τὸ περιεχόμενον τὸ ἔλαβε τόσο μόνον ὑπ' ὄψει, ὅσο ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τοῦ προβλήματος τῆς μορφῆς. Τὸ πρόβλημα ὅμως ἀκριβῶς τοῦ νοητοῦ περιεχομένου παρουσιάζει ἐξαιρετικὴ λεπτότητα καὶ βέβαια εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὸ νὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ περιεχόμενον ἑνὸς νοητοῦ ἀντικειμένου, π. χ. ἑνὸς καλλιτεχνήματος, συντίθεται ἀπὸ στοιχεῖα νοηματικὰ πού δὲν εἶναι ἀκόμα διαφοροποιημένα ἀξιολογικά. Ἡ θεωρία τοῦ Rickert παρουσιάζει ἐδῶ δυσκολίες πού ἡ λύση των δὲν μᾶς εἶναι ἀκόμα προφανής. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος εἶναι οἱ ἀξιολογικὲς μορφές τοῦ ὠραίου, τοῦ ἀγαθοῦ κλπ. πού ὑψώνουν τὸ νοητὸ ἀντικείμενον στὴν εἰδικὴ ἀξιολογικὴ σφαιρα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως πρέπει ἤδη τὸ καθαρὸ περιεχόμενον, ἡ ὕλη τοῦ ἀντικειμένου νὰ εἶναι κάπως νοητή, ἂν καὶ τὰ καθαρὰ καταστατικὰ νοηματικὰ στοιχεῖα κείνται πρὶν ἀπὸ τὴν σφαιρα τῶν ἀξιών καὶ ἐν σχέσει μ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦτα δὲν εἶναι ἀκόμα ἀξιολογικὰ καθωρισμένα. Τὶ εἶναι λοιπὸν τὸ νοητὸ ἐν σχέσει μὲ τὴν ἄμορφη ἀκόμα ὕλη τοῦ ἀντικειμένου; Ὁ Rickert ἀπαντᾷ ὅτι εἶναι γενικὰ τὸ «νοερὸ». Τὶ θὰ εἴπῃ ὅμως «νοερὸ», ἂν δὲν εἶναι κι' ὅλας νοητὸ ἐν σχέσει μὲ τούτη ἡ ἐκείνη τὴν σφαιρα τῶν ἀξιών; Κατὰ τὸν Rickert ὑπάρχει μέσα στὴν καθαρὴ ὕλη τοῦ ἀντικειμένου π. χ. ἓνα νοητὸ κυανὸ ἢ ἐρυθρὸ χροῶμα. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα τὸ παραδεχθῶμε αὐτό, τὸ κυανὸ ἢ τὸ ἐρυθρὸ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι «νοερὸ» ἢ νοητὸ μόνον ἐν σχέσει μὲ τὸ ὠραῖο. Γιατὶ κανεὶς δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ὁμιλήσῃ μὲ νόημα γιὰ ἓνα «ἀληθινὸ» ἢ «ἀγαθὸ» κυανὸ ἢ ἐρυθρὸ χροῶμα. Ἄν ὅμως τὸ κυανὸ ἢ τὸ ἐρυθρὸ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ νοητὸ μόνον κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὠραίου, τότε πρέπει νὰ εἶναι κάτι ὁπωσδήποτε διαμορφωμένο καὶ δὲν πρέπει πιά νὰ θεωρῆται ὡς κάτι καθαρὰ ὑλικό. Κατὰ τὴν γνώμη μας ὁ Rickert ἄδειασε παρὰ πολὺ τὴν ἔννοια τοῦ «νοεροῦ» ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς καὶ συνεπῶς τοῦ ἀπομένει ἓνα ὑπόβαθρον τοῦ νοεροῦ γενικά, πού, ὅταν τὸ ἐξετάσωμε μὲ προσοχή, παρουσιάζεται ἢ ὡς ἓνα εἰδικὰ κι' ὅλας διαμορφωμένο νοερὸ ἢ ὡς ἓνα ὠμὸ ὑλικὸ πού

δὲν εἶναι ἀκόμα καθόλου νοητό. Κατὰ τὴ γνώμη μας κάθε νοερὸ κείται a priori κάτω ἀπὸ ἰδέες (εἴτε τοῦ ἀγαθοῦ, εἴτε τοῦ ὠραίου, εἴτε τοῦ ἀληθινοῦ) καὶ εἶναι μόνον γι' αὐτὸ «νοητό».

Ἄν τὸ περιεχόμενο τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου συντίθεται, ὅπως παραδέχεται ὁ Rickert, ἀπὸ στοιχεῖα νοηματικά, πὺ δὲν ἀνήκουν ἀκόμα σὲ μιὰ εἰδικὴ σφαιρὰ ἀξιῶν, τότε μένει πάντως προβληματικό, πῶς στὴ περίπτωση τούτη τὸ καθαρὰ ὑλικὸ εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς νοητό. Γιὰ μᾶς ἀποχτᾶ ἐδῶ σημασία τὸ πρόβλημα, ἂν ἓνα νοητὸ περιεχόμενο εἶναι δυνατὸν μὲ τὴν ἔννοια τούτη νὰ «συντίθεται» ἀπὸ ξεχωριστὰ στοιχεῖα, καὶ ἂν, ἐφ' ὅσον ἀκόμα μιλάμε γιὰ στοιχεῖα, δὲν ἐννοοῦμε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἀ-νόητο ὑπόβαθρο, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου ὑψώιεται τὸ ὅλο ἀντικείμενο μέσα στὴ μορφή καὶ στὸ περιεχόμενο. Εἶναι δυνατὸν, ὅταν πρόκειται γιὰ ἓνα νοητὸ ἀντικείμενο γενικά, νὰ ἐπιχειρήσωμε ἓνα τέτοιο βίαιο χωρισμὸ μορφῆς καὶ περιεχομένου, χωρὶς νὰ καταστρέψωμε μ' αὐτὸν τὸ ἰδιαίτερο γνῶρισμα τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου; Καὶ δὲν συνίσταται τὸ ἰδιαίτερο τοῦτο ἀκριβῶς στὸ ὅτι μορφή καὶ περιεχόμενο ἀποτελοῦν ἐδῶ μιὰ ἀδιάλυτη ἐνότητα καὶ στὸ ὅτι ἡ μορφή ἔχει ἐδῶ τόσο διαπεράσει καὶ ἀπορροφήσει τὸ περιεχόμενο, ὥστε νὰ μὴ μένη τίποτε πιά ἀπὸ «στοιχεῖα», ἀλλὰ τουναντίον ὅλα τὰ στοιχεῖα νὰ ἔχουν γίνει ὀργανικὰ μέλη ἐνὸς ἀδιαίρετου ὅλου; Τὰ στοιχεῖα, πὺ κείνται τάχα πρὶν ἀπὸ τὸ νοητὸ ἀντικείμενο, δὲν εἶναι ἀκόμα τὸ «περιεχόμενο» τοῦ καλλιτεχνήματος, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενο γεννιέται μαζὶ μὲ τὴ διαμόρφωση καὶ δι' αὐτῆς. Ὅλα ὅσα εἶναι νὰ τεθοῦν πρὶν ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου δὲν εἶναι περιεχομένό του, ἀλλὰ ὡμὸ ὑλικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο, μὲ τὴ μορφωτικὴ δύναμη τοῦ πνεύματος, ἀναπηδοῦν γιὰ πρώτη φορὰ μαζὶ μορφή καὶ περιεχόμενο καὶ ὡς ὁλότητα. Γιατὶ καὶ ἡ μορφή γεννιέται ἀπὸ τὰ περιεχόμενα πὺ τὴν θεμελιώνουν. Μορφή καὶ περιεχόμενο προὑποθέτουν ἀμοιβαῖα τὸ ἓνα τᾶλλο.

Ἡ ὕλη μέσα στὸ νοητὸ ἀντικείμενο εἶναι τὸ ἀξιόλογο καὶ οὐσιαστικό, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ εὔρεθῆ πέρα ἀπὸ τὴ μορφή, γιατί εἶναι ἐπεξεργασμένη μέσα της καὶ μάλιστα χωρὶς κανένα κατάλοιπο. Ἄν ὅμως ἀντίθετα πρὸς αὐτὸ ὁ Rickert νομίζει ὅτι, π. χ. μέσα στὶς σημασίες τῶν κατ'ἰδίαν λέξεων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες

συντίθεται ἓνα ποίημα, ὑπάρχει τὸ ἀδιαμόρφωτο ἀκόμα «περιεχόμενον» ἢ ὅπως λέει τὰ καταστατικὰ νοηματικὰ στοιχεῖα, ἡμεῖς τουναντίον νομίζομεν ὅτι ἀκριβῶς μέσα στὶς σημασίαις τῶν λέξεων ποὺ θέτει καὶ μορφώνει ὁ ποιητὴς κρύβεται κι' ὅλας ὅλο τὸ διαμορφωμένον περιεχόμενον. Που ἄλλοῦ πρέπει νὰ φανερωθῇ ἡ μορφωτικὴ δύναμη τοῦ ποιητοῦ παρὰ στὸ συνθετικὸ ἐξουσίασμα τῶν σημασιῶν ποὺ ἔχουν οἱ λέξεις, ὅπου γεννιέται ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος γλωσσικῆς ἀρθρωσεως, τὴν ὁποίαν κατατάσσομε στὴν αἰσθητικὴ σφαῖρα; Στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τίθενται οἱ λέξεις φανερώνεται κι' ὅλας ἡ μορφωτικὴ δύναμη τοῦ ποιητοῦ καὶ γι' αὐτὸ δὲν ταιριάζει νὰ βλέπη κανεὶς μέσα στὶς σημασίαις τῶν λέξεων καταστατικὰ νοηματικὰ στοιχεῖα, ποὺ περιμένουν τὴ μορφὴ νὰ τ' ἀδράξῃ. Τουναντίον μέσα τους εἶναι κι' ὅλας ὅλο τὸ διαμορφωμένον περιεχόμενον.

Στὴν πραγματεία ποὺ ἀναφέρομε πρὶν «για τὴν γνώση τοῦ νοητοῦ κόσμου» λέει ὁ Rickert (σελ. 55): «ὁ στίχος ὡς ὁλότητα εἶναι... ὄχι μόνον ἐκφραστικὸ μέσο ἐνὸς σχετικὰ ἀνεξαρτήτου νοήματος, ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦτο συντίθεται, ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον ὅ του μόνον ἀπὸ σημασίαις τῶν κατ' ἰδίαν λέξεων τῆς φράσεως κι' αὐτὲς ἀποτελοῦνε τὰ στοιχεῖα του. Ταυτόχρονα φαίνεται πάλι ὅτι ἀπὸ τὶς διαφορὰς αὐτῆς σημασίαις, ἐφ' ὅσον βέβαια παίρνομε τὴν κάθε μιὰ χωριστά, λείπει ἀκόμα ὁλωσδιόλου τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ποὺ χαρακτηρίζει τὴν οὐσία τοῦ ὅλου, δηλαδὴ τῆς ὁμορφιάς. Καμμιά ἀπὸ τὶς κατ' ἰδίαν σημασίαις τῶν λέξεων δὲν ἀνήκει, ὅταν τὴν κρατήσομε χωριστά, μέσα στὴν αἰσθητικὴ σφαῖρα. Μόνον ὅταν τὶς πάρομε ὅλες μαζί, σχηματίζεται ἀπ' αὐτῆς ἓνα μὴ μορφομα τῆς τέχνης. Συνεπῶς ὅλες οἱ σημασίαις τῶν λέξεων, ὄχι μόνον ὅταν πρόκειται γιὰ ἀληθινὰ, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὡραῖα μορφώματα, εἶναι ἀπλῶς στοιχεῖα νοηματικὰ χωρὶς αὐτοτέλεια καὶ ἔχουν, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸ ὅλο τοῦ νοήματος περὶ τοῦ ὁποῖου πρόκειται, μόνον καταστατικὸ χαραχτήρα, ἂν καὶ κάθε μιὰ σημασία μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸ ὅλο νόημα».

Αὐτῆς οἱ κατ' ἰδίαν σημασίαις τῶν λέξεων, ποὺ εἶναι, ὅταν τὶς πάρομε χωριστά, χωρὶς καμμιά αἰσθητικὴ σημασία, καὶ ποὺ γιὰ τὸν Rickert ἀντιπροσωπεύουν κι' ὅλας τὸ «περιεχόμενον» ἐνὸς ποιήματος, ἀποχτοῦν τάχα τὴν αἰσθητικὴ τους σημασία ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ τὶς πλη-

σιάση ἢ «μορφή». Ὅμως ἀκριβῶς μέσα σ' αὐτὲς τὶς κατ' ἴδιαν σημασίας, πὺν πράγματι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποχωρισθῆ ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως μορφώνονται καὶ ταχτοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ὑπάρχει κι' ὅλας ὁλόκληρο τὸ διαμορφωμένο περιεχόμενο, καὶ ταυτόχρονα ἢ ὠμορφιὰ τοῦ ποιήματος. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραιτήσωμε ὅλως διόλου τὴν ἔννοια ἑνὸς νοητοῦ ἀντικειμένου, συντεθειμένου κατὰ τὸ περιεχόμενό του ἀπὸ ξεχωριστὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ περιγράφει ὁ Rickert. Δὲν εἶναι σωστὸ ὅτι τὸ «περιεχόμενο» ἑνὸς καλλιτεχνήματος, ὅπως π.χ. ἑνὸς ποιήματος, εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ ἄθροισμα ἀπτιῶν στοιχείων. Ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ περιεχόμενο ἑνὸς νοητοῦ μορφώματος πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπάνω σὲ κατ' ἴδιαν ἔσχατα «νοηματικὰ στοιχεῖα», δὲν εἶναι σωστὸ νὰ συμπεράνωμε κι' ὅλας τὴ σύμπτωση τοῦ νοητοῦ περιεχομένου μὲ τὸ ἄθροισμένο περιεχόμενο τῶν κατ' ἴδιαν σημασιῶν πὺν ἔχουν οἱ λέξεις. Τουναντίον τὸ περιεχόμενον ἑνὸς καλλιτεχνήματος προκύπτει γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὴν εἰδικῶς—αἰσθητικὴ σύνθεση τοῦ καλλιτέχνη. Προκειμένου λοιπὸν γιὰ ἕνα ποίημα, τὸ καλλιτεχνικὸ περιεχόμενο προκύπτει ταυτόχρονα μὲ τὴν αἰσθητικὴ διαμόρφωση, ποτὲ ὅμως δὲν γενιέται ἀπὸ τὸ ἄθροισμα ξεχωριστῶν ἀπομονωμένων στοιχείων. Τὸ περιεχόμενον ἑνὸς καλλιτεχνήματος εἶναι πάντοτε κάτι πὺν πολὺ παρὰ τὸ ἄθροισμα τῶν κατ' ἴδιαν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς, ὅταν θεωρηθοῦν ὡς «περιεχόμενο» τοῦ καλλιτεχνήματος, δὲν μένουν στοιχεῖα, ἀλλὰ γίνονται ὀργανικὰ μέλη μιᾶς ὁλότητας, πὺν δὲν ἐπιδέχεται πια καμμιά κατάτμηση. Μορφὴ καὶ περιεχόμενο τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου ἀνήκουν κατ' ἀνάγκην μαζί. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ μορφὴ καὶ περιεχόμενον ἀνήκουν κατ' ἀνάγκην μαζί, δὲν ταιριάζει τὸ ἄθροισμα ἐκεῖνο τῶν «καταστατικῶν στοιχείων», πὺν εἶναι ἑτερογενὲς πρὸς τὴν νοητὴ ὁλότητα, νὰ θεωρηθῆ ὡς «περιεχόμενο» πὺν ἀνήκει σὴν νοητὴ μορφὴ. Τοῦτο εἶναι πὺν δέχεται ὁ Rickert. Στὴ σελ. 62 τῆς πραγματείας πὺν ἀναφέραμε λέγει ὁ Rickert «καὶ οἱ ἀπλὲς σημασίες ἢ τὰ καταστατικὰ νοηματικὰ στοιχεῖα ἔχουν πολὺ μεγάλη σημασία, παρ' ὅλη τὴν ἀοριστίαν τῶν σὲ κάθε γνώση τοῦ νοητοῦ, γιὰτὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ νοηματικοῦ μορφώματος, πὺν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμε, πρέπει νὰ εὑρεθῆ πλήρως μέσα σὴν ποικιλία τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων. Ἀπ' αὐτὲς

συντίθεται ὅλο τὸ μῶρφωμα· αὐτὲς εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου του. Ὁ Rickert προσθέτει βέβαια μετὰ, «οἱ σημασίαις τούτοις τῶν λέξεων, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἂν τις πάρωμε χωριστά, καὶ ὅλες μαζί δὲν ἔχουν κανένα ἀντικειμενικὸ χαρακτήρα, καὶ μιὰ ἔρευνα, πού θέλει νὰ φθάσῃ σὲ ἔννοιαι ἀπὸ ὠρισμένα νοητὰ ἀντικείμενα, δὲν μπορεῖ συνεχῶς νὰ περιορισθῇ σὲ ἀπλῆς σημασίαις τῶν λέξεων καὶ τὸ περιεχόμενον των». Ἐνῶ λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ ἀπλῆς σημασίαις τῶν λέξεων περιέχουσι πλήρως καὶ ὅλας ὅλο τὸ περιεχόμενον τοῦ νοηματικοῦ μορφώματος καὶ ἀπ' αὐτῆς συντίθεται ὅλο τὸ μῶρφωμα, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος λέγεται ὅτι αὐτῆς οἱ σημασίαις τῶν λέξεων, ἂν τις πάρωμε χωριστά, δὲν ἀποδίδουν καμμιά ἀντικειμενικότητα, καὶ ὅτι δὲν πρέπει κανεὶς νὰ περιορισθῇ σὲ ἀπλῆς σημασίας λέξεων, ἂν θέλῃ νὰ φθάσῃ σὲ νοητὰ ἀντικείμενα. Ἄν τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ὀρθόν, καὶ αὐτὸ ἀνταποκρίνεται καὶ σὲ τὴν γνώμην μας, τότε ὑψώνεται πρὸς ἔντονα τὸ ἐρώτημα· πῶς εἶναι δυνατόν, παρ' ὅλο τοῦτο, τὰ καταστατικὰ νοηματικὰ στοιχεῖα νὰ περιέχουσι καὶ ὅλας, χωρὶς κατάλοιπον, ὅλο τὸ περιεχόμενον τοῦ νοηματικοῦ μορφώματος; Γιατὶ ὁ Rickert λέει ρητὰ, ὅτι τὸ νοηματικὸ μῶρφωμα ὡς ὅλο «δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ κανένα ἄλλο περιεχόμενον παρὰ ἐκεῖνο πού κρύβεται καὶ ὅλας μέσα στὸ ἄρθροισμα τῶν χωριστῶν στοιχείων». Ὅτι ἐδῶ μέσα ὑπάρχει ἀκόμα μιὰ κρυφὴ προβληματικότητα, τοῦτο φαίνεται ὅτι τὸ ἔχει αἰσθανθῆ καὶ ὁ Rickert, γιὰ τὴν σελ. 72, χωρὶς μάλιστα προετοιμασία, τίθεται τὸ σημαντικόν, κεντρικόν θὰ ἔλεγα, πρόβλημα (ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν γίνεται περαιτέρω ἀντικείμενον ἔρευνας): «Εἶναι ὁ ἀξιολογικὸς χαρακτήρας τῶν ἀντικειμενικῶν νοηματικῶν μορφωμάτων ἀποκλειστικὰ συνυφασμένος μετὰ τὴν ἀξιολογικὴν τῶν μορφῶν ἢ μήπως εἶναι καὶ τὸ νοητὸ των περιεχόμενον ὅπως δὴποτε ἀξιόλογο;» Ἐδῶ γίνεται λοιπὸν λόγος, χωρὶς κανεὶς νὰ τὸ περιμένῃ, γιὰ ἓνα ἀξιολογικὸν νοητὸν περιεχόμενον χωριστὰ ἀπὸ τὴν μορφήν, ἐνῶ, σύμφωνα μετὰ τὰς προηγούμενας ἀναλύσεις τῆς πραγματείας, τὸ περιεχόμενον τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου συντίθεται «πλήρως» ἀπὸ τὰ καταστατικὰ νοηματικὰ στοιχεῖα καὶ αὐτὰ φθάνουσι σὲ εἰδικὴν νοητὴν σημασίαν εὐθὺς ὡς περικλεισθῶσι ἀπὸ τὴν νοητὴν μορφήν. Ἐδῶ συναντᾶμε τὴν ἴδιαν δυσκολίαν, πού ἀναφέραμε ἤδη σὲ τὴν ἀρχὴν τῆς μελέτης μας. Ὅταν χωρίζει κανεὶς τὸ νοητὸν ἀντικείμενον σὲ μορφήν καὶ

περιεχόμενο και τὰ ἐξετάζει κανείς, ἀντὶς οὐ σχέση, χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο, τότε ὑπάρχει ὁ κίνδυνος μορφῆ και περιεχόμενο νὰ καταλήξουν σ' ἀνταγωνισμό, καθ' ὅτι τὸ περιεχόμενο περιέχει κι' ὅλας ἐκεῖνο ποὺ πρόκειται νὰ προσφέρῃ ἡ μορφῆ. Ἀντίθετα πρὸς τὴν θεωρία ποὺ ἀναπτύσσομε ἐδῶ θέλομε μὲ πῶ πολὺ ἀκρίβεια νὰ ἀναπτύξωμε, ποῦ βλέπομε ἐμεῖς τὸ οὐσιαστικὸ μέσα στὴ σχέση μορφῆς και περιεχομένου τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου.

Ἴσως τὸ περιεχόμενο νοητῶν ἀντικειμένων χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς μὲ τὴν ἀπόλυτη ὑπερνίκηση τῶν στοιχείων ποὺ τὰ οἰκοδομοῦν. Τοῦτο δὲν ἰσχύει μόνον γιὰ τὰ καλλιτεχνήματα, ἀλλὰ και γιὰ ὠρισμένα θεωρητικὰ μορφώματα, ὅπως π. χ. τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα. Εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπάρχουν καθόλου στοιχεῖα, και πράγματι ὁ ἀπροκατάληπτος ἀκροατὴς π. χ. ἑνὸς μουσικοῦ κομματιοῦ δὲν ἀντιλαμβάνεται καθόλου «στοιχεῖα», ἀλλὰ ἡ διαδικασία ποὺ γίνεται γιὰ ν' ἀντιληφθοῦμε νοητὰ ἀντικείμενα (ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀντίληψη μεμονωμένων τόνων) ἔχει κάτι ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῆ μὲ τὸν αὐθόρμητο σχηματισμὸ τοῦ κρυστάλλου. Ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ἔχομε ἀκόμα «στοιχεῖα», δὲν ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ νοητὴ ὕλη. Ἡ νοητὴ ὕλη χαρακτηρίζεται μὲ τὸ ὅτι κάθε «ὕλικὸ» ἔχει σβυσθεῖ ἀπὸ ἐπάνω της και ἔχει ἀναιρεθεῖ μέσα σὲ μιὰ ἀδιάλυτη πῶ ὁλότητα ἀπὸ μορφῆ και περιεχόμενο. Τὰ στοιχεῖα (λέξεις, τόνοι, χρώματα, μαθηματικὰ σύμβολα κλπ.) εἶναι βέβαια ἀδιαμόρφωτα δηλαδὴ χωρὶς νοηματικὴ αὐτοτέλεια, γιὰτὶ αὐτὰ μόνον τους δὲν μποροῦν νὰ γίνουν νοητὸ περιεχόμενο. Εὐθὺς ὡς συντεθοῦν ὅμως και ὁλοκληρωθοῦν σὲ νοητὴ ὕλη (π. χ. μὲ τὴ πλαστικὴ δύναμη τοῦ καλλιτέχνη ἢ μὲ τὴ πλαστικὴ διάνοια τοῦ μαθηματικοῦ ἢ ὁποῖα πλάθει κι' αὐτὴ μ' αὐτενέργεια), ἀποχτοῦν μιὰ καινούργια σημασία, ποὺ θὰ ἦταν ἀδύνατον ν' ἀποχτήσουν ὄντας ἀπομονωμένα. Ἡ σημασία τούτη τοῦναντίον ἔρχεται σ' αὐτὰ ἀπὸ τὸ κυριαρχικὸ νόημα τοῦ ὅλου και τὰ ἀλλάζει ἐκ θεμελίων. Ἀπὸ ἀπλά στοιχεῖα ἔγιναν μέλη ἑνὸς ἀδιαιρέτου ὅλου και ἔχασαν τὴν ὕπαρξή των ὡς στοιχεῖα.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νοητὸ περιεχόμενο ἑνὸς καλλιτεχνήματος εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ μόνον διαδοχικὰ δὲν μεταβάλλει καθόλου τὸν ὁλοκληρωτικὸ του χαρακτήρα. Ἡ διαδοχικὴ ἀντίληψη τῶν καλ-

λιτεχνημάτων τὰ ὅποια πληροῦν τὸ χῶρο εἶναι μονάχα μιὰ ἔλλειψη τῆς ὑποκειμενικῆς μας κατασκευῆς. Ἄλλα καὶ ἐκεῖ ἀκόμα, ὅπου ἡ χρονικὴ διαδοχὴ εἶναι συστατικὴ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ καλλιτέχνημα, δὲν θίγεται καθόλου ἡ ὀλοκληρότητα τοῦ ὅλου. Τὸ περιεχόμενο πού εἶναι πεπληρωμένο μὲ ἀξία μένει τουνανίον μέσα στὴν ταυιότητά του καὶ εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε χρονικὴ κατασκευὴ τῶν αἰσθήσεων μας. Τὸ οὐσιαστικὸ ἔργο κατὰ τὴν οικοδόμηση νοητῶν μορφωμάτων συνίσταται συνεπῶς, ὄχι τόσο σὲ μιὰ «διάταξη» δεδομένων νοηματικῶν στοιχείων, ὅσον τουνανίον σὲ μιὰ διαμόρφωση στοιχείων, πού μόνα τὼν εἶναι ἀκόμα ἀδιάκριτα καὶ ἀδιαμόρφωτα. Τὸ περιεχόμενο τοῦτο, πού εἶναι πεπληρωμένο μὲ ἀξία, ἀρχικὰ ἐπιδιώκει μὲ τὴ τάση του ὁ δημιουργός, ὁ ὅποιος τότε πιά ἐπιστρατεύει τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν οικοδόμηση «στοιχεῖα», τὰ ὅποια ὅμως ἤδη, ὅπως ἀναπτύξαμε, μέσα στὴ πλαστικὴ ἐνέργεια τοῦ δημιουργοῦ, παύουν νὰ εἶναι στοιχεῖα.

Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι μέσα στὴν ἄρθρωση τῆς σχέσης μορφῆς καὶ περιεχομένου νοητῶν καὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων ὑπάρχει μιὰ βαθύτατη διαφορὰ. Ἡ τελευταία αἰτία τῆς διαφορᾶς τούτης ἀνάγεται στὴν ὀλωσδιόλου διάφορη ποιότητα τῆς νοητῆς καὶ αἰσθητῆς ὕλης. Ἡ αἰσθητὴ ὕλη εἶναι πάντα ἤδη δεδομένη, ὑπάρχει κατὰ ἓνα ὠρισμένο τρόπο, καὶ χρειάζεται μονάχα νὰ τὴν περικλείσῃ μιὰ μορφή γιὰ νὰ τῆς δώσῃ ἀξία, γιὰ ν' ἀποκτήσῃ γιὰ μᾶς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν χαρακτήρα τοῦ φαινομένου. Ὅσο πολύτροπα ὅμως καὶ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ μορφωθῇ, πάντως μένει γιὰ μᾶς σὲ μιὰ μυστηριώδη καὶ ἀπροσπέλαστη ἀπόσταση. Συντελεῖται ἐδῶ μόνον μιὰ καθαρὰ ἐξωτερικὴ προσαρμογὴ στὴ μορφή ἀπὸ τὴν ὅποια ἡ αἰσθητὴ ὕλη πάντα κατορθώνει νὰ «επιφύγῃ». Γι' αὐτὸ λέμε πολὺ σωστά, ὅτι ἐδῶ ἡ μορφή εἶναι σὲ θέση μόνον νὰ περιτυλήξῃ τὴν ὕλη, ὄχι ὅπως νὰ τὴν διαπεράσῃ. Ὁλωσδιόλου διαφορετικὰ γίνεται μὲ τὴν νοητὴ ὕλη. Ἄν ἡ ὑπερβατικότητα τῆς αἰσθητῆς ὕλης ἀνάγεται κατὰ ἓνα τρόπο στὸ ἀσύλληπτο εἶναι τῆς καὶ συνεπῶς τὴν ἀπροσπέλαστη ἀπόστασή τῆς, ἡ νοητὴ ὕλη ἀπὸ τὴν ὀλωσδιόλου ἀντίθετη αἰτία, δηλαδή ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐγγύτητα, δὲν θὰ εἶναι γιὰ μᾶς ποτὲ ἄμεσα καὶ ποτὲ χωριστὰ συλληπτή. Γιατὶ αὐτὴ γενιέται πρῶτα-πρῶτα μὲ τὴ διαμόρφωση· αὐτὴ δὲν εἶναι δεδομένη, ὅπως ἡ αἰσθητὴ ὕλη, τὴν ὁποῖαν πρῶτα ἀποδεχόμαστε παθητικὰ,

ἀλλὰ τουναντίον γεννιέται μὲ μιὰ δημιουργικὴ καὶ πλαστικὴ δύναμη τοῦ πνεύματος, πού ἐξαρτᾶται ὀλωσδιόλου ἀπὸ τὴν ἐξουσία μας. Καλὰ-καλὰ μποροῦμε ἐδῶ νὰ μιλήσωμε γιὰ μιὰ δημιουργία ἀπὸ τὸ μηδέν—Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν νοητῶν ἀντικειμένων ἡ δύναμη τοῦ πνεύματος δὲν ἔχει καθόλου ἀνάγκη ἀπὸ οἰκοδομικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ὅτι ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ νοητοῦ μορφώματος καταστρέφονται ὡς πρὸς τὴν ὑλικότητά των καὶ τὴ θέσιν τους τὴν παίρνει ἓνα περιεχόμενο πεπληρωμένο μὲ ἀξία, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται ὀλωσδιόλου στὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τῆς νοητῆς δύναμης. Ἐνῶ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν αἰσθητῶν ἀντικειμένω διατηρεῖται ἀπόλυτα ἡ ὑλικότητά των καὶ κατὰ ἓνα ὠρισμένο τρόπο, παρ' ὅλη τὴ διαμόρφωση, μένει «ἀθικτη», γιὰ τὸ περιτύλιγμα μὲ τὴ μορφή προσδίνει στὴν ὕλη μόνο «τὸν χαρακτῆρα τοῦ κύρους». Ἡ σχέση μορφῆς καὶ περιεχομένου στὰ νοητὰ ἀντικείμενα χαρακτηρίζεται μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ἐδῶ συντελεῖται μιὰ πολὺ ἐσωτερικώτερη σύνθεσις μορφῆς καὶ περιεχομένου πού συγχωνεύει καὶ τὰ δύο ἀδιάλυτα. Εἶναι μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ δημιουργικότητα, πού γεννάει μαζὶ μὲ τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο. Ἄν ἠθέλαμε νὰ χρησιμοποιήσωμε μιὰ ὀρολογία πού τὴν ἔχει πολὺ χρησιμοποιήσει ὁ Rickert, θὰ μπορούσαμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὅλα τὰ περιεχόμενα αἰσθητῶν ἀντικειμένων μᾶς ὑποδηλώνουν ἓνα «ἕτερογενὲς συνεχές», τὸ ὁποῖον δὲν μποροῦμε πράγματι νὰ συλλάβωμε μὲ καμιὰ διαμόρφωση (ὁποιοῦδήποτε εἴδους κι' ἂν εἶναι). Ἀντίθετα μορφή καὶ περιεχόμενο τοῦ καθαρὰ νοητοῦ ἀντικειμένου βρίσκονται πάντα μέσα σ' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ «ὁμογενὲς συνεχές».

Ἄν ἡ διαμόρφωση εἶναι δημιουργικὴ ἐνέργεια, ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ νοητὸ μὴ μορφή, τουναντίον, ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, ἔχει καθαρὰ περιγραφικὴ σημασία. Ἄν, ὅταν πρόκειται γιὰ «δεδομένα» περιεχόμενα, οἱ κατηγορικὲς μορφὲς τῆς πραγματικότητας, τῆς αἰτιότητας κ.λ.π. παρέχουν τὶς θεμελιακὰς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐγκυρότητα, ἀντίθετα ἡ νοητὴ μορφή π. χ. τῶν καλλιτεχνημάτων καὶ τῶν μαθηματικῶν νοηματικῶν κατασκευῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν περιεχομένων ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς μορφῆς, εἶναι ἡ ἴδια πού δημιουργεῖ περιεχόμενο. Συνάμα ἡ νοητὴ μορφή εἶναι δημιουργικὴ, μὲ μιὰ ὀλωσδιόλου ἄλλη σημασία ἀπ' ὅ,τι εἶναι οἱ κατηγορίαι τοῦ Kant πού χωρὶς

ἐποπτεία μένουσιν «ἄδειες». Γιατὶ αὐτὲς ἀφοροῦσιν μονάχα τὴν «ἐγκυρότητα» τῆς γνώσεως αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ὅχι ὅμως καὶ τὸ περιεχόμενό των, τὸ ὁποῖον μένει γιὰ μᾶς πάντα κάτι ἀσύλληπτο. Ἐδῶ μέσα ὑπάρχει ἡ αἰτία ποῦ ὁ *mundus sensibilis* οἰκοδομεῖται βέβαια γιὰ μᾶς σύμφωνα μὲ νόμους, δὲν εἶναι ὅμως πράγματι δυνατὸν νὰ «κατανοηθῆ» καὶ γι' αὐτὸ συνηθίζομε νὰ χαρακτηρίζωμε τὴν αἰσθητὴ πείρα ὡς «ἐλεύθερη ἀπὸ ἀξία» ἢ «ὑλὴ ξένη μὲ νόημα». Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι γιὰ μᾶς σπουδαία διαφορὰ στὴ διαμόρφωση τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, ὅτι δηλαδὴ στὴ πραγματικὴ σημασία τῆς λέξεως μόνον τὸ νοητὸ μπορούμε νὰ τὸ οἰκοδομήσωμε, ἐνῶ τὴν αἰσθητὴ ὑλὴ τὴν μεταφράζομε σὲ μιὰ γλῶσσα μορφῶν, ποῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διανοητικὴν μας κατασκευή. Τὴν «οἰκοδόμησιν» τῆς αἰσθητῆς ὑλῆς τὴν προϋποθέτομε κατὰ ἓνα ὁρισμένον τρόπο, τὴ στιγμὴ ποῦ ἐπιχειροῦμε νὰ τὴν ἀλλάξωμε μέσα στὴ συνείδησίν μας, μὲ μιὰ νοητὴν μεταμόρφωση. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο δὲν τὸ πειυχαίνομε ἀπόλυτα, ἀναγκάζομαστε νὰ ἐπιχειροῦμε διαρκῶς καὶ νέες ἀπόπειρες ν' ἀντικειμενικοποιήσωμε τὴν αἰσθητὴ ὑλὴ καὶ νὰ συνεχίζωμε ἀκατάπαυστα τὸν δρόμον τῆς γνώσεως. Μόνον σχετικὰ μὲ τὰ νοητὰ μορφώματα μᾶς εἶναι δυνατὴ ἡ πρωταρχικὴ δημιουργικότης. Γι' αὐτὸ ἀπέναντι σὲ καλλιτεχνήματα ἢ σὲ μαθηματικὰ ἀξιώματα βρισκόμαστε στὴ κατάστασιν τῆς *natura naturans*, ἡ ὁποία ἔχει τὴ δύναμιν νὰ κατακτήσῃ πράγματι τὸ δημιούργημα. Στὰ ἀντικείμενα τοῦτα ὁ δημιουργικὸς ἄνθρωπος εἶναι, γιὰ νὰ εἰποῦμε ἔτσι, παντοῦ κυρίαρχος ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζωμε τὸ γεγονὸς, ὅτι καὶ ἐδῶ ὑπάρχουν ἔσχατα ὅρια πρὸς τὴν ἀναδημιουργικὴν του κατανόησιν.

Συνοπτικὰ μπορούμε νὰ εἰποῦμε ὅτι κρατοῦμε μαζί μὲ τὸν Rickert τὴν διαφορὰ αἰσθητῆς καὶ νοητῆς ὑλῆς, ἀλλὰ ὅτι τὴν νοητὴν δὲν τὴν ἐννοοῦμε ὡς ἓνα ἄθροισμα ἀπὸ χωριστὰ στοιχειώδη συστατικὰ ποῦ εἶναι «δεδομένα». Ἀντίθετα πρὸς τὴν αἰσθητὴν, ἡ νοητὴ ὑλὴ δὲν εἶναι σύνθετη, ἀλλὰ ἀδιαίρετη. Ἦδη σὰν ὑλὴ ἔχει ὀλοκληρωτικὸν χαρακτῆρα, γιὰτὶ εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ ἀξιόλογη. Εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ τὴν συναντήσωμε στὸ χωριστό της εἶναι καὶ στὸ χωριστό της ἀξιόλογο περιεχόμενον, γιὰτὶ μέσα στὴ σφαιρὰ τοῦ νοητοῦ κάθε ὑλικὸν ἔχει συγχωνευθεῖ ἀπόλυτα μέσα σὲ μορφές. Γι' αὐτὸ ὁ νοητὸς κόσμος μοιάζει

μὲ ἕναν πέρα καὶ πέρα ζωντανὸ ὄργανισμό, ἐνῶ ὁ αἰσθητὸς μὲ ἕνα στολισμένο λείψανο. Ἐκεῖνος ὁ κόσμος εἶναι πέρα καὶ πέρα ἀληθινὸ εἶναι, γιατί καὶ ἡ ὕλη του εἶναι «οὐσία»· ἐτοῦτος ὁ κόσμος εἶναι ἀνάμεικτος ἀπὸ εἶναι καὶ μὴ-εἶναι, γιατί ἡ ὕλη του εἶναι «στέρησις». Οἱ φράσεις αὐτὲς ποὺ ἀνάγονται στὶς μεταφυσικὲς παρατηρήσεις τοῦ Πλωτίνου περὶ τῶν «δύο εἰδῶν ὕλης» εἶναι δυνατὸν νὰ προσληφθοῦν ἐδῶ, ἂν καὶ δὲν θέλομε νὰ ἀποδεχθοῦμε ἐδῶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Πλωτίνου. Ἀρκεῖ νὰ μεταφέρωμε αὐτὸ ποὺ ἐννοοῦν σὲ μιὰ σύγχρονη ὀρολογία, γιὰ νὰ θεμελιώσωμε τὴν γνώμη μας σχετικὰ μὲ τὴν νοητὴ ὕλη.

Ὁ Rickert παραδέχεται ὅτι τὸ νοητό, ὡς πρὸς τὴν ὕλη του, εἶναι σύνθετο. Καὶ πράγματι οἱ χωριστὲς λέξεις ἑνὸς ποιήματος ἀκολουθοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, οἱ ἦχοι μιᾶς μελωδίας ἐπίσης, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ χωριστὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸν Rickert ἕνα ποίημα δὲν οὐντίζεται ἀπὸ λέξεις, ἀλλὰ ἀπὸ σημασίαις λέξεων. Τί πρέπει τώρα νὰ ἐννοήσωμε κάτω ἀπὸ τὴν «σύνθεση ἀπὸ σημασίαις», οἱ ὁποῖες, σὰν σημασίαις, δὲν εἶναι πιά καθόλου δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν χωριστὰ καὶ χρονικά; Ἄν εἶναι σωστὸ ὅτι ἕνα καλλιτέχνημα, σὰν νοητὸ μῶρφωμα, δὲν παρουσιάζει καμμιά χωρικὴ καὶ χρονικὴ ἀρχή, τότε οὔτε ἡ ὕλη του εἶναι δυνατὸν νὰ κομματιασθῇ σὲ χωριστὰ μέρη. Στὴ νοητὴ πείρα δὲν ὑπάρχουν ἄτομα, ποὺ ν' ἀποτελοῦνε σῶμα, ὅπως στὴν αἰσθητή. Ὁ καλλιτέχνης κατὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς καλλιτεχνήματος δὲν προσθέτει κατὰ μωσαϊκὸ τρόπο κομμάτια, ὥστε καὶ στὴν ὀλότητα τοῦ ἔργου νὰ μένουν χωριστὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ἀναιρεῖ ἀκριβῶς τὰ σύνορα τῶν κομματιῶν ἀναμεταξύ των καὶ μεταβάλλει τὰ κομμάτια σὲ σημεῖα ἑνὸς ἀδιαιρέτου ὅλου. Τὸ καθαρὸ περιεχόμενον μέσα σ' ἕνα ἔργο τέχνης δὲν περιορίζεται σὲ χωριστά, μεμονωμένα κομμάτια ἢ μέρη, τοῦναντίον μὲ τὴν ἀναίρεση τῶν συνόρων τῶν κομματιῶν προστίθενται καινούργια οὐσιαστικὰ σημεῖα, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ προκύψουν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ χωριστὰ στοιχεῖα. Ἄν π. χ. ἡ ἔντασις, τὸ ὕψος τοῦ ἤχου, τὸ χρῶμα ἑνὸς μεμονωμένου τόνου εἶναι ἀξιολογικὰ ἀδιάφορα, οἱ ποιότητες αὐτὲς ἀποχτοῦν, εὐθύς ὡς ἐμφανισθοῦν σὲ μιὰ ἀκολουθία τόνων καὶ συνδεθοῦνε ἀναμεταξύ των σὲ μιὰ μελωδίαν, μιὰ ὀρισμένη

αἰσθητικὴ σημασία. Ὑπάρχουν λοιπὸν ὠρισμένα, οὐσιαστικὰ γιὰ τὸ καλλιτέχνημα σημεῖα, ποὺ προκύπτουν πρώτη φορά μαζί με τὸ ὄλο καὶ μόνον μέσα στὸ ὄλο εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν.

Ἡ οἰκοδόμησις νοητῶν ἀντικειμένων δὲν συντελεῖται συνεπῶς ὅπως μιὰ σύνθεσις ἀπὸ χωριστὰ καὶ αὐτοτελῆ τὸ ἓνα μὲ τᾶλλον στοιχεῖα, ἀλλὰ γίνεται μὲ μιὰ ὑπερνίκηση τῶν στοιχείων τῆς οἰκοδομῆς, τὰ ὅποια, ὡς ποῦμε ἔισι, γίνονται ὀρευστὰ καὶ τῆ θέσῃ τους μέσα σ' ἓνα τέλειο καλλιτέχνημα τὴν παίρνει ἓνα ἅπλο καὶ μονοσήμαντο περιεχόμενον. Τὸ ἅπλο τοῦτο περιεχόμενον δὲν συντίθεται ἀπὸ χωριστὰς σημασίαις, ἀλλὰ ὑπάρχει τουταντίον μιὰ μοναδικὴ «σημασία» τοῦ καλλιτεχνήματος, ποὺ διαπερνάει ὡς ἀξιόλογη οὐσία ὀλόκληρο τὸ καλλιτέχνημα μὲ τρόπο ἓνιαῖο.

[Μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν
Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλον]